

KONCEPT URBANE EKOLOGIJE KROZ PROCES PLANIRANJA URBANIH BAŠTI - PGR „KOŠUTNJAČKI VIS“ U KRAGUJEVCU

mrs Tijana Marković¹, Vesna Jovanović¹, Ivan Radulović¹, mr Dragan Dunčić¹, Vesna Jovanović Milošević¹

¹JP Urbanizam-Kragujevac, tijana.markovic@urbanizam.co.rs,
vesna.jovanovic@urbanizam.co.rs, ivan.radulovic@urbanizam.co.rs,
dragan.duncic@urbanizam.co.rs, vesna.milosevic@urbanizam.co.rs

Abstract: *Urbane bašte su "prirodni živi prostori" u naseljenom urbanom tkivu, koji imaju bitnu ulogu u povezivanju građana sa prirodom. One su manifestacija odnosa između kulture stanovanja, društvenih i kulturnih potreba, i stalnih promena ovih odnosa i aktivnosti koje iz njih proizilaze.*

Urbane bašte u Kragujevcu, stvorene su i razvijane spontanom (nelegalnom) aktivnošću gradskog stanovništva. Karakteriše ih nedostatak sistematskog pristupa upravljanju i potpuno odsustvo regulacije (propisi, pravila) od strane lokalne samouprave, javnih organa i institucija, pa čak i udruženja građana ili privatnog sektora. Uprkos tome, urbane bašte promovišu interakciju između korisnika, stambenog okruženja i životne sredine i doprinose poboljšanju kulture i kvaliteta stanovanja. Zbog toga je neophodno podići svest stručne i šire javnosti o značaju ovog urbanog koncepta.

Sistematsko poboljšanje prostornih karakteristika urbanih celina i urbanog dizajna može se ostvariti kroz strateško planiranje urbanih bašti na svim nivoima. U suprotnom one će ostati neformalna i vanregulatorna praksa, uprkos svom socijalnom, pejzažnom, ekološkom, pa i ekonomskom doprinosu.

U ovom radu predstavljen je primer planske koncepcije razvoja urbanih bašti na teritoriji grada Kragujevca (PGR „Košutnjački vis“).

Ključne reči: urbane bašte, gradsko zelenilo, povezivanje građana i prirode

URBAN ECOLOGY CONCEPT THROUGH THE PROCESS OF PLANNING OF URBAN GARDENS - GENERAL REGULATION PLAN „KOŠUTNJAČKI VIS“ IN KRAGUJEVAC

Abstract: *Urban gardens are "natural living spaces" in inhabited urban tissue, which play an important role in connecting inhabitants with nature. They are a manifestation of the relationship between the living culture, social and cultural needs, and the constant change of these relations and activities that are emerging from them. Urban gardens in Kragujevac were created and developed by the spontaneous (illegal) activity of the urban population. They are characterized by the lack of a systematic approach to manage and the complete lack of regulation (regulations, rules) by local governments, public authorities and institutions, and even associations of citizens or the private sector. Despite, urban gardens promote the interaction between users, housing and the environment and contribute to improving the culture and quality of housing. It is necessary to raise the awareness of the professional and general public about the importance of this urban concept. Systematic improvement of spatial characteristics of urban units and urban design can be achieved through strategic planning of urban gardens at all levels. Otherwise, they will remain informal and non-regulatory practice, despite their social, landscape, environmental, and economic contributions.*

This work presents an example of a planned concept of urban gardens development on the territory of the city of Kragujevac (PGR "Košutnjački vis").

Keywords: *urban gardens, urban greenery, connecting citizens and nature*

UVOD

Urbane bašte, predstavljaju edukativni alat za izgradnju samosvesti građana o poboljšanju kulture stanovanja, zaštiti životne sredine i drugim vrednostima građanskog društva. Činjenica da se baš urbana bašta pojavila kao dominantni prostorni tip, (umesto npr. parka), rezultat je nesvakidašnje potrebe građanina kao nosioca produktivne aktivnosti nad građaninom – potrošačem.

Zbog svega ovoga je važno da se kroz odgovarajuće urbanističke dokumente podrži koncept urbanih bašti, jer se ne mogu kontrolisati ili predvideti nikakvi budući scenariji za njihov razvoj, bez odgovarajućeg urbanističkog planiranja i regulacije. To bi obezbedilo da urbane bašte postanu deo sistema zelenih površina na gradskom području (bez obzira na način korišćenja zemljišta – javno zelenilo ili zelenilo u okviru ostalih namena).

RAZVOJ URBANIH BAŠTI U GRADU KRAGUJEVCU

Tokom 60-tih godina XX veka kada se uveliko razvijala svest o potrebi intenzivne organizacije naselja, javila se i potreba za stvaranjem širokog spektra zelenih površina u zonama stanovanja, kao i drugog namenskog zelenila. Glavni nedostatak tako planiranih zelenih površina u tadašnjim novim naseljima (1960-80-tih) bio je osećaj nepotpunosti, nedostatak prirodnosti i neostvarivanje veze između zelenila i stanovanja. Potreba za neposrednijim kontaktom stambenih zona sa prirodom u urbanom okruženju, doveo je do ideje o "rurbanim" (ujedno i ruralnim i urbanim) uređenjem prostora. 60-tih i 70-tih godina prošlog veka, novonastala stambena kultura i dalje se oslanjala na stare navike nekadašnjeg ruralnog stanovništva i njihove potrebe za neposrednim kontaktom sa prirodom i obrađivanjem zemlje. Pojavom modela urbane bašte, stanovnik stručno organizovanih funkcionalnih urbanih blokova se „oslobađa“ i neformalnim i neposrednim akcijama, prirodu prilagođava sebi „po svojoj meri“. Tako nastale urbane bašte predstavljale su jedan od glavnih društvenih katalizatora, da bi 90-tih, u periodu društveno-političke krize, postale čak i važan vid zadovoljenja egzistencijalnih potreba stanovništva.

Tokom proteklih nekoliko decenija, u gradu Kragujevcu, spontano su se razvijale urbane bašte kao odgovor na potrebe za individualnim radom i prirodom ali i zbog egzistencijalnih razloga. Iako nije vršeno zvanično mapiranje i bilansiranje spontano generisanih urbanih bašti u Kragujevcu, na "prvu loptu" navodimo sledeće lokacije na kojima duže vreme opstaju urbane bašte (tabela 1: Lokacije spontano nastalih urbanih bašti na teritoriji grada Kragujevca).

Tabela 1: Lokacije spontano nastalih urbanih bašti na teritoriji grada Kragujevca

Naselje	Namena	Vlasništvo	Površina
Metino brdo	Nerealizovane zone stanovanja srednjih i visokih gustina Rejonski park	gradsko	1 ha (dve lokacije)
Sušički potok (Sušica)	Nerealizovani Klinički centar	državno	0,5 ha (tri lokacije)
Iličevo	Pružni pojas	gradsko	2 ha (dve lokacije)
Spomen park „Kragujevački oktobar“ (Šumarice)	(prostorno kulturno istorijska celina od izuzetnog značaja)	gradsko privatno	Više manjih lokacija(4-5 ha)
SC Hipodrum (Stara radnička kolonija)		gradsko	0,5 ha
Mikro urbane bašte u otvorenim blokovima u okviru stambenih naselja Prvi maj, Bubanaj, Sušica, Aerodrom, Erdoglija, Stara radnička kolonija, centralna radionica, Bagremar ...	Stanovanje visokih gustina (višeporodično stanovanje)	gradsko	
УКУПНО			4 ha bez mikro bašti koje se nalaze u okviru višeporodičnog stanovanja

Uz napomenu da, zbog neizvršenog mapiranja, nije moguće precizno bilansirati površine urbanih bašti, aproksimirana je ukupna površina od 12-15 ha pod urbanim baštama, što je oko 0,2 % ukupnog građevinskog područja, odnosno oko 1% planiranih zelenih površina u građevinskom području, t.j. oko 2% planiranog "vanparkovskog" zelenila (zelene površine specijalne namene i ograničenog korišćenja, blokovsko zelenilo i zelenilo uz vodotokove) na teritoriji grada Kragujevca.

Površina urbanih bašti poslednjih godina neznatno opada, pre svega kao posledica realizacije planirane namene zemljišta, ali ne i kao posledica sankcionisanja neplanskog korišćenja javnog i ostalog zemljišta, jer postojeće planske propozicije nisu prepoznale, regulisale niti zabranile ovu vrstu aktivnosti, već je formalno planiranje do sada ignorisalo. Potreba za urbanim baštama u socijalističkom i postsocijalističkom (tranzicionom) gradu, može se tumačiti kroz nekompatibilnost urbanog, socijalnog i kulturnog razvoja u određenim periodima.

URBANE BAŠTE U REGIONU I SVETU

U proteklih nekoliko godina, u Srbiji i regionu je pokrenuto više inicijativa građana ili nevladinog sektora, koje promovišu urbane bašte, pa su kao proizvod ovih inicijativa stvorene nove urbane bašte, kako na javnom tako i na građevinskom zemljištu u privatnom vlasništvu, uglavnom do realizacije planirane namene tog zemljišta („Baštalište“/Beograd, „Ekologika-Mareza“/Podgorica, bašte u Almaškom kraju/Novi Sad – privatno zemljište, građanska inicijativa; „ParkTicipacija“/Zagreb, „Čudesni vrtovi“/Varaždin, „Zona 00“/Rijeka, bašta u Šapcu – gradsko zemljište koje se dodeljuje korisnicima putem javnog konkursa).

Svetski primeri su dosta raznovrsniji: muzej na otvorenom (uzgajanje povrća na tradicionalan način - afirmacija kulture i tradicije); bivša tramvajska stanica (transformacija neiskorišćenog i napuštenog prostora - uzgajanje kultura i edukacija); prostor u najužem urbanom tkivu sa stogodišnjom tradicijom uzgajanja cveća; organski uzgoj bilja i uzgoj ugroženih vrsta, uz korišćenje prirodnog komposta; povratak prirodi i rekreacija ranjivih kategorija stanovništva...

Samo u Stokholmu postoji 150 urbanih bašti i 75 udruženja „urbanih baštovana“ sa 7500 članova. Grad (ili drugi vlasnik zemljišta) na konkursu dodeljuje lokacije udruženjima, koja ih iznajmljuju svojim članovima, za šta se plaća godišnja zakupnina, dok se troškovi komunalnih usluga pokrivaju članarinama. Uprava urbane bašte pravi godišnji plan uređenja urbane bašte, za koji odgovara Gradu.

ULOGA URBANISTIČKOG PLANIRANJA

Ovi pozitivni primeri potvrđuju da je uloga gradskih institucija ključna u inicijalnoj fazi - fazi obezbeđenja prostora i definisanja pravila uređenja i korišćenja (i uloga države može biti značajna, mada je do sada strategiju na nacionalnom nivou i zakon koji se odnosi na urbane bašte donelo samo osam evropskih zemalja). Upravo je uloga urbanističkog planiranja ovde primarna i bez toga sve ostaje u ad-hoc i neformalnim okvirima. Prolazak urbanih bašti kroz proces koji počinje urbanističkim planiranjem, omogućuje maksimalno iskorišćavanje njihovih potencijala, odnosno njihovu dobru integraciju u građevinsko područje, ali i umreženost sa „zelenom infrastrukturom“ grada i povezanost sa prirodnim okruženjem.

Gde se može očekivati konflikt? Očigledno imamo više interesnih grupa. Jedna je vlasnik zemljišta (grad, privredni subjekti, fizička lica...), druga medijator (npr. udruženja baštovana), a treća korisnik (članovi udruženja baštovana i druga fizička lica, druga udruženja građana, obrazovne i druge javne ustanove...).

Uzrok konflikta može biti i planski status zemljišta. Nerealizovano plansko rešenje, stvara vremensko ograničenje za korišćenje prostora za urbanu baštu do privođenja planiranoj nameni (privremeno korišćenje). Sa druge strane, ova neformalna priroda urbane bašte, daje joj karakter fleksibilnog i prilagodljivog (različitim planskim i uopšte društvenim kontekstima), t.j. tzv. „hibridnog“ prostora.

Nasuprot prethodnom, odabir lokacije urbane bašte npr. u okviru zone zelenila specijalne namene („vanparkovsko“ i „vanblokovo“ zelenilo), omogućava njenu izvesniju (trajnu) integraciju u sistem zelenih površina grada. Ove zone zauzimaju oko 600 ha i pokrivaju oko 1/3 bilansiranih zona ograničenja, zaštite i drugih uslovljenosti u građevinskom području GUP-a Kragujevac, gde je načelno zabranjena ili strogo ograničena izgradnja objekata. To su: zaštitni pojas dalekovoda srednjeg i visokog napona; zone i potezi aktivnih i prividno umirenih klizišta i nestabilnih terena; zone zabranjene, ograničene ili kontrolisane gradnje oko kompleksa posebne namene; prostorne kulturno-istorijske celine i njihova zaštićena okolina; zaštitni pružni pojas koridora železničke pruge; zone plavljenja i zone zaštite ostalih objekata magistralne infrastrukture. U slučaju da način uređenja i korišćenja urbane

bašte ne ugrožava propisanu zaštitu/ograničenje/uslovljenost, kao i u slučaju da u predmetnoj zoni nije ugrožena mogućnost gajenja odgovarajućih kultura sa ekološkog aspekta, otvara se veliki prostor za planski razvoj koncepta urbanih bašti u građevinskom području GUP-a.

KONCEPT URBANISTIČKOG PLANIRANJA URBANIH BAŠTI NA PRIMERU PGR „KOŠUTNJAČKI VIS“

Urbane bašte u obuhvatu PGR "Košutnjački vis" su zelene površine specijalne namene u okviru građevinskog područja, planirane na zemljištu manje povoljnom ili nepogodnom za izgradnju objekata pretežne (stambene) namene. Zemljište je u postojećem stanju nenaseljeno, obraslo korovskom vegetacijom, neuređeno sa mestimičnom pojavom komunalno neuređenih zona (pojava otpada). Ove zone su planirane kao površine ostale namene (zemljište je u privatnoj svojini) u okviru tri izdvojene celine, površina 0.49 ha, 0.63 ha i 1.67 ha, t.j. ukupno 2.79 ha, kojima se može pristupiti sa postojećih ulica (slika 1).

Način korišćenja prostora je definisan kroz pravila građenja i uređenja. Za uređenje zelenila specijalnog tipa - urbane bašte, definisani su zajednički sadržaji, sadržaji koji su vezani za pojedinačnu parcelu, način i uslove komunalnog opremanja parcele, kao i način sprovođenja plana.

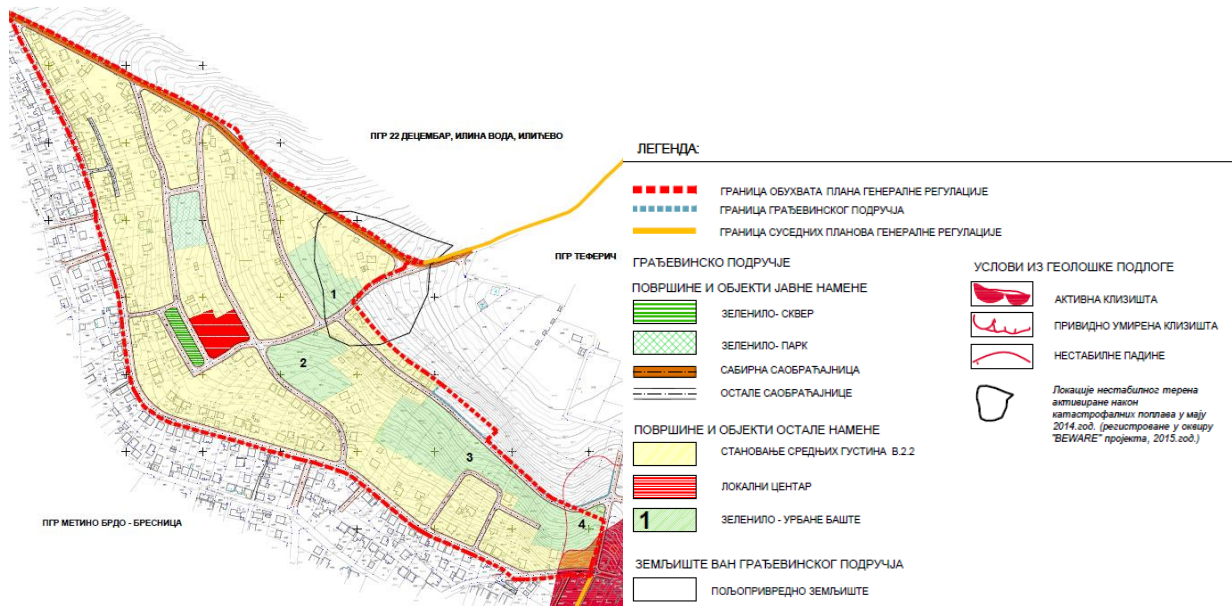
Zajednički sadržaj urbane bašte čine: ostava materijala, alata i oruđa namenjenih svim korisnicima urbane bašte, ostava materijala za ubrzavanje kompostiranja organskog otpada i malčiranja zemlje za organski uzgoj, ostava za semensku robu i sadnice, sanitarni blok (obavezni sadržaj), sa vodonepropusnom protočnom septičkom jamom, mesta za odmor, sa zaklonom od nevremena i baštenskim mobilijarom (klupe, stolovi, korpe za otpatke, rasveta i dr.), ograđena otvorena površina za kompostiranje, ili spremište za kompost, otvorena akumulacija za prikupljanje kišnice, ograda kompleksa – živa ograda, transparentna ograda, kombinacija žive i zidane, ili žive i transparentne ograde, zaštitno zelenilo po obodu kompleksa, komunikacijska mreža – uređene staze.

Način formiranja jedinice urbane bašte ("parcele"):

- minimalna površina "parcele" - 50-100 m², pretežno pravougaonog oblika.
- ostava za alat - max 10 m²; visina max 3,0 m od zemlje do ivice krova; bez sanitarnog čvora i kanaliziranja otpadnih voda.
- trem ili nadstrešnica - max 5 m².
- staklenik/plastenik - max 10 m² (zajedno sa površinom trema, ukoliko postoji).
- pacio - max 10 m², izdignut od zemlje mah 0,5 m, sa mogućnošću postavljanja drvene rešetke oko pacia, mah visine 1,5 m.
- pergola - max 5 m²; visine mah 2,2 m, bez krovnog pokrivača (moguća pokretna nadstrešnica).
- minimalno rastojanje objekata od granice "parcele" – 2,0 m.
- bez ograđivanja "parcele", osim elemenata za razgraničenje/obeležavanje (drveni kolci i drugi prirodni materijali).

Komunalno opremanje podrazumeva obavezno priključenje na saobraćajnu i komunalnu infrastrukturu: voda za zalivanje (iz zajedničkog bunara za sopstvene potrebe i/ili otvorene akumulacije za prikupljanje kišnice; mogućnost sprovođenja sistema za navodnjavanje "kap po kap" (od creva, kanti i cisterni sa vodom predviđenom za zalivanje bašti), pijaća voda iz gradskog vodovoda; odvođenje otpadnih voda – obaveza izgradnje zajedničkog sanitarnog bloka sa vodonepropusnom protočnom septičkom jamom ili kompostnog WC-a, odvođenje atmosferskih voda – preusmeravanje i prikupljanje kišnice u otvorenoj akumulaciji; snabdevanje električnom energijom – iz elektro-mreže ili iz obnovljivih izvora energije (solarni paneli); kolski pristup i pešački pristup; parkiranje (podužno parkiranje ili u kompleksu) kao i parking bicikala.

Upravljanje organskim otpadom - generisanje otpada zahteva primarnu separaciju i kompostiranje, kao prioritetan način zbrinjavanja otpada koji ima upotrebnu vrednost (reciklaža organskog otpada). Zato je potrebno opremanje jedinica odgovarajućim sudovima za kompost, dok u urbanoj bašti treba locirati spremište za kompost, ili ograđenu otvorenu površinu za kompostiranje (kompostište). Zabranjeno je spaljivanje biljnog i drugog organskog otpada (usitnjavati ga i kompostirati). Komunalni otpad mora biti propisno odvajan u komunalne kontejnere i odvožen na gradsku deponiju.

Слика 1: Приказ урбаних башти у ПГР-у „Кошутњачки вис“ у Крагујевцу (графички прилог: Планирана намена површина)

Uzgoj kultura u urbanoj bašti: Kulture koje je moguće uzgajati, prema pogodnosti zemljišta (nagib terena, sastav tla), mikroklimatskim uslovima (učestalost i dominantni pravci vazdušnih strujanja i sl.), ekološkim zahtevima zasada, kao i potrebama i profilu korisnika su: povrće; voće; cveće i ukrasno bilje; livadsko industrijsko, lekovito i začinsko bilje; biljke vlažnih staništa i dr. Sadnja na parceli ne sme ugroziti suseda zasenčenjem, korenjem ili drugim sadnim elementima.

Prema prethodno pomenutim pogodnostima, potrebno je se opredeliti za organsku ili konvencionalnu poljoprivredu, jedinstveno za celu urbanu baštu. Prednost uvek dati metodama uzgajanja biljaka po ekološkim principima, bez štetnog uticaja na životnu sredinu, bez GMO i bez upotrebe pesticida i herbicida (ovo uglavnom podrazumeva uzgajanje autohtonih sorti, otpornih na korove, štetočine i bolesti).

IMPLEMENTACIJA (OD INICIJATIVE DO URBANE BAŠTE - KORAK PO KORAK)

Inicijativa za sprovođenje Projekta urbanih bašti treba da potekne od udruženje građana, mesna zajednica ili Grada Kragujevca. Grad Kragujevac treba da bude inicijator sprovođenja za čitavu teritoriju GUP-a (ovo podrazumeva prethodnu izradu "Studije urbanih bašti Kragujevca"), ili za manja područja (npr. pilot projekat urbanih bašti na Košutnjačkom visu). Tom prilikom se moraju definisati mehanizmi finansiranja i održivosti ali i popularizacije, informisanja, iniciranja i dr. Predviđeni koraci su:

- Zaključak o sprovođenju Projekta urbanih bašti (najbolje jedinstven, za čitavu teritoriju GUP-a (objavljuje se u Službenom listu grada Kragujevca).
- Urbanistički projekat (na osnovu plana generalne regulacije), sa predlogom formiranja jedinica urbane bašte ("parcela") i komunikajske mreže, pozicioniranjem zajedničkog sadržaja, definisanjem komunalnog opremanja, stacionarnog saobraćaja i priključaka na mrežu infrastrukture. Preporuka je da sadrži i "priručnik" za uzgoj kultura u urbanoj bašti, prema pogodnosti zemljišta, mikroklimatskim uslovima, ekološkim zahtevima zasada i potrebama korisnika.
- Javni poziv (Grad) za podnošenje zahteva (fizička lica) za davanje "parcela" urbanih bašti na korišćenje (na odabranom području i u gradskom vlasništvu). Javni poziv može da se odnosi i na udruženja građana koja bi preuzela prava i obaveze upravljača urbane bašte. U tom slučaju, dodelu "parcela" direktnim korisnicima (fizička lica) vrši upravljač, kao i u slučaju kada je

zemljište u privatnom vlasništvu, ali po jedinstvenim kriterijumima (kriterijumi iz Zaključka o sprovođenju Projekta).

- Objavljivanje liste budućih korisnika i sklapanje ugovora između upravljača urbane bašte (određuje ga Grad ili drugi vlasnik zemljišta) i direktnih korisnika (fizička lica), uz određivanje međusobnih prava i obaveza.
- Upravljač urbane bašte je dužan da podnosi periodične izveštaje telu koje ga je imenovalo (u skladu sa međusobnim ugovorom), kao i nadležnoj gradskoj službi za praćenje Projekta, a naročito da izveštava o monitoringu stanja zemljišta, vode, vazduha i zdravstvene ispravnosti poljoprivrednih proizvoda.
- Grad će preko nadležne službe sprovesti nadzor nad kontrolom namenskog korišćenja "parcela" u urbanim baštama (u gradskom, a po mogućstvu i u privatnom vlasništvu).

ZAKLJUČAK

U skladu sa potrebama i pogodnostima za realizaciju, prepoznavanjem odgovarajućih lokacija urbanih bašti i njihovim aktiviranjem (koju prati odgovarajuća planska regulativa), prethodno pomenuti konflikti se mogu izbeći ili najlakše prevazići (imovinski status zemljišta; vremensko ograničenje za korišćenje prostora i dr.). Ovo naravno podrazumeva aktivaciju i realizaciju zajedničkog (pojedinačnog i gradskog) interesa, uz organizaciju, saradnju i kompromis svih aktera, što počinje izradom i donošenjem odgovarajućeg planskog dokumenta (uz neophodnu koordinaciju planskih dokumenata po vertikali i horizontali).

Zajednički interes se ogleda u značajnom benefitu od uređenja, korišćenja i zaštite gradskog prostora (uz srazmerno mala ulaganja), što dovodi do pozitivnog ekološkog (zdravija životna sredina), ekonomskog (smanjena ulaganja vlasnika u čuvanje i održavanje zemljišta koje ne koristi; dobit za neposrednog korisnika), psihosocijalnog (društveni kontakti, osećaj zajedništva, edukacija) i zdravstvenog efekta (zdravije provedeno vreme, proizvodnja zdrave hrane).

Upravo zbog svoje multifunkcionalnosti, urbane bašte se nameću kao poželjan urbanistički koncept, koji može simultano da dovede do pozitivnih ekoloških, ekonomskih, socijalnih i zdravstvenih efekata, kako za zajednicu (gradsko naselje i urbani prostor), tako i za pojedinca (građanina).

LITERATURA

[1] Rubić T. i Gulin Zrnić V. (2015): Vrtovi našega grada, Studije i zapisi o praksama urbanog vrtlarenja, Zagreb 2015,

[2] Djokić V. i sar (2018): Урбана башта као живи простор: неформалне вртларске праксе и култура становања у социјалистичком и пост-социјалистичком Београду/ Urban garden as lived space: Informal gardening practices and dwelling culture in socialist and post-socialist Belgrade, Urban Forestry & Urban Gardening, 2018, (247-259).

[3] Tilinger, A.(2014): Male gradske baste, mala tema "velikog" I velika tema "malog" urbanizma, Urbanistički zavod Beograda, 2014

[4]<http://www.ekokuce.com/vesti/zanimljivosti/bastaliste-urbana-basta-u-beogradu>, pristupljeno septembra 2018.

[5] <http://bastaliste.org/bastaliste/> pristupljeno septembra 2018.

[6] Sl. List grada Kragujevca (2018): PGR Košutnjački vis u Kragujevcu, Skupština grada Kragujevca, Sl.list grada Kragujevca, br.22